

КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЯ ВИДАВНИЧОЇ ГАЛУЗІ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ВИДАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Емілія Огар, Марія Процик, 2002

У статті розглянуто основні проблеми розвитку сучасної української видавничої термінології, пов'язані з комп'ютеризацією процесу книговидавництва. Найбільшу увагу приділено питанням перекладу та унормування нових комп'ютерних видавничих термінів, проблемі синонімії.

The article is dedicated to main problems of developing of the modern Ukrainian publishing terminology, which are connected with computerization of publishing. The most important questions are the translation, the normalisation of the new computer publisher terms, the problem of synonymy.

Активний розвиток комп'ютерних технологій протягом останнього десятиліття спричинив чимало позитивних змін в організації сучасної книго- та пресовидвничої справи, що не могли не позначитися на розвитку української терміносистеми сучасної видавничої справи.

Зміни у складі терміносистеми. Ядром цієї системи залишається група з "традиційних" термінів (багато з них функціонує з часів появи книгодрукування) – це термінолексеми на позначення понять, пов'язаних з книгою, її зовнішніми і внутрішніми елементами, загальною функціональною структурою, різновидами друкованої продукції, основними ланками технології виготовлення друкованої продукції тощо. Численну групу складають терміни, які ввійшли у професійне мовлення видавців з появою на початку ХХ століття поліграфії як нової індустріальної галузі та впровадженням у ній автоматизації, хімізації тощо. Кінець ХХ століття ознаменувався появою ще однієї групи термінологічних одиниць, які швидко поповнюють корпус термінів видавничої справи внаслідок її комп'ютеризації. Серед них – і загальнонаукові (загальнотехнічні) терміни з інформатики та обчислювальної техніки, такі, що одночасно функціонують в багатьох галузевих терміносистемах (адже комп'ютерна революція торкнулася практично всіх царин суспільного життя), й вузькоспеціальні, пов'язані лише з редакційно-видавничим процесом. На відміну від двох перших груп, третя як "наймолодша" залишається поки що несистематизованою і неупорядкованою. Більшість нових для видавничої сфери спеціальних лексем побутує лише в усному фаховому мовленні, часто як професійний жаргон. Якісної україномовної спеціальної літератури відповідно змісту – природного середовища для відшліфовування та кодифікування наукової термінології – вкрай мало.

Дестабілізація терміносистеми. Стрімка модернізація технологічного процесу, пов'язана з комп'ютеризацією, випереджає, як це часто буває, модернізацію спеціальної підмови, що його обслуговує. Оскільки українська мова, а, точніше, її носії не встигають вчасно, а – головне – точно відреагувати на зміни в логіко-поняттєвій підсистемі терміносистеми видавничої справи (в її плані змісту), на лексичному рівні (в її плані виразу) починають відбуватися певні деструктивні явища. Такий стан речей зумовлений кількома причинами.

По-перше, в Україні, на відміну від її сусідів – Росії, Польщі, Чехії, практично відсутні україномовні операційні середовища, прикладні програми з україномовним інтерфейсом. Немає в Україні й державного стандарту на локалізацію середовища [1]. Використовувані сьогодні в нас комп'ютерні видавничі програми, зокрема для верстання багатосторінкових видань – Ventura Publisher, Quark XPress, Adobe PageMaker для комп'ютерів Apple Macintosh та Micrisoft Windows, прийшли до нас або в рідному – англomовному – варіанті, або через посередництво російської мови (вже з відповідними втратами при перекладі). Єдиним офіційним “українським” середовищем залишаються поки що лише операційні системи комп'ютерів Macintosh (про це мова піде нижче).

По-друге, з комп'ютеризацією редакційно-видавничих процесів відбулися якісні зміни у професійному складі видавничої галузі – нею почали займатися фахівці з інформатики, комп'ютерних технологій, математики, а то й просто “комп'ютерники”-аматори), які часто добре знаючи свій предмет, на жаль, мало що знають про книговидання.

Усе це призвело до справжнього “вибуху” термінологічної синонімії у видавничій сфері, невмотивованого калькування, порушення семантичної точності при термінуванні і, як наслідок, до “засилля” англiцизмів та русизмів, логіко-поняттєвих та мовних покручів – до розхитування норми.

Отже, в контексті створення українських ліцензійних програмних продуктів для видавничої практики особливого значення набувають точний переклад комп'ютерної видавничої термінології, кореляція її з терміносистемою традиційного книговидання. При цьому слід наголосити на тому, що до українізації відповідного програмного забезпечення, до створення власних україномовних операційних систем розробники повинні обов'язково залучати не лише філологів, а й традиційних видавців. Необхідно спиратися як на здобутки сучасного українського термінознавства, що вже виробило загальні підходи до розв'язання низки спільних для багатьох термінологій проблем, зокрема адекватного перекладу терміна, співіснування національних та інтернаціональних компонентів у терміносистемі, синонімії і дублетності в термінології тощо, а будь-які лексичні інновації узгоджувати з професіоналами у видавничій справі та поліграфії.

Проблеми кодифікації нової термінології. Як вже зазначалося, повнокровне функціонування української мови в комп'ютерних технологіях поки що залишається справою майбутнього. Існують проблеми з варіативністю україномовної абетки, з її кодуванням, зі шрифтовим підтримуванням української мови, з локалізацією програм на українську мову, не працює індустрія україномовного програмного забезпечення. Майже відсутні україномовні навчальні та ужиткові видання із сучасних комп'ютерних видавничих технологій.

Одним з небагатьох прикладів є локалізація українською мовою PageMaker 6.0, виконана компанією CDV Apple Computer ІМС (Київ) та видавниче її втілення у формі практичного посібника для користувача найбільш популярної серед українських видавців при підготовці видань зі складним графічним макетом програми PageMaker [3]. Аналіз вжитої у виданні термінології дозволяє зробити кілька висновків.

Автори україномовної версії (над її створенням, як свідчать вихідні відомості, працювала група з розробників програмного забезпечення, перекладачів та лінгвістів) для термінування низки понять використовують традиційні терміни. “Стара” лексична оболонка наповнюється новим змістом, або її значення уточнюється за допомогою уточнювальних термінокомпонентів – детермінантів. До таких терміноодиниць належить *сторінка, колонка, нумерація сторінок (пагінація), шрифт, монтажний стіл, заголовок,*

підзаголовок, текст, ілюстрація, редагування, відступ, абзац, формат, поле (хоч й досі фахівці остаточно не визначилися щодо норми у парі *поля – береги*), *пункт, інтерліньяж, накреслення шрифту, курсив, жирний шрифт, внутрішнє поле, зовнішнє поле, парна сторінка, непарна сторінка, монохромне растрове зображення, верхній колонитул, нижній колонитул, верстка, цицера, капітель, таблиця, лініатура, растр, сигнатура, згин, розворот, алфавітний покажчик, посилання, зміст, рядок, фотоформа, формат паперу, зошит, корінець, зшивання вкладкою, фальцювання, чиста сторінка* тощо.

Таким чином, термінне значення слова розширюється, наприклад: до традиційної у видавничій справі дефініції поняття *абзац*, додається нове (або уточнене): частина тексту з певними заданими атрибутами; *монтажний стіл* – площа у вікні документа, на якій розташовано сторінки, ілюстрації, текст; *редагування* – внесення змін у текстовий матеріал, колір, зображення, сценарії, значення параметрів будь-якого елементу публікації.

Водночас можна навести приклади не завжди виправданого введення нових лексем-дублетів до усталених в спеціальному мовленні термінів. Так, скажімо, некоректно замість *кегель шрифту* використовується терміносполука *розмір шрифту*, замість *гарнітура шрифту – дизайн шрифту, або шрифтовий фонт, портретна орієнтація, альбомна орієнтація* замість *вертикальний формат чи горизонтальний формат*.

Трапляється серед запропонованих авторами україномовної версії термінів лексичний і граматичний суржик – *набір* замість *складання, поля* замість *береги*; *пробіл* замість *прогалина*; *верстка (на позначення процесу)* замість *верстання*; *ввід тексту* замість *введення тексту, аналогічно обріз тексту, розрив абзацу, обрив рядка, прив'язка тексту* тощо. Некоректний переклад з російської (або переклад за її посередництвом, а не з мови-оригіналу) призводить до невластивого для української мови використання віддієслівних іменників з суфіксом *-к-* на позначення і процесу, і його результату (*верстка* як процес, *верстка* як пробний чи реальний відбиток для коректування), до появи термінів на позначення процесу, дії, утворених безафіксним способом (*розрив абзацу, обрив рядка, ввід тексту*). Це ж спричинює й наявність термінів – активних дієприкметників на *-чий*: *висячий рядок (завислий рядок, або, якщо перекладати з англійської мови, рядок-“вдова”), нерозриваючі пробіли, обмежуючий прямокутник, оточуюча рамка, направляючі* тощо. Щодо останніх, сучасна практика виробила кілька можливих варіантів перекладу з російської мови детермінантів термінологічних словосполучень, представлених активними дієприкметниками:

– для передання російських дієприкметників з компонентами *-содержащий, обрабатывающий, перерабатывающий, поглощающий* можуть бути запропоновані такі українські відповідники: *-вмісний, -обробний, -переробний, -вбирний*;

– для передання російських дієприслівників з *-ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ-* можна використовувати українські прикметникові форми з суфіксами *-альн-, -ильн-*: втягивающий – *втягувальний*, дубящий – *дубильний*, режущий – *різальний*, возвращающий – *повертальний*, нагружающий – *навантажувальний*;

– російські дієприкметникові форми з постфіксом *-ся* можуть перекладатися кількома способами: корінь + суфікс *-к-* або *-н-* + *ий*: *ломающийся – ламкий*, *легкоулетучивающийся – леткий*, *качающийся – хитний*; *колеблющийся – коливний* (фіз.), *хиткий* (у значенні шаткий, неустойчивый); корінь + суфікс *-ивн-* + *ий*: *коксующийся – коксівний*; *деформирующийся – деформівний*; описовими конструкціями: *полимеризующийся – здатний полімеризуватися*, *покоящийся – який (що) перебуває в стані спокою*; *несваривающийся – нездатний зварюватися*;

– дієприкметники можуть перекладатися іменниковими формами: опеределяющий – *визначник*; записывающее устройство – *записувач*.

Паралельно з традиційною видавничою термінологією у посібнику активно використовуються нові терміни, запозичені з комп'ютерної термінології – *інтерфейс, вікно, документ-шаблон, масштаб перегляду сторінки, інструмент, активна публікація, режим збільшення, режим зменшення, смуги прокрутки, меню, параметри, палітра інструментів, каталог, файл, символи-маски, упакування файлу, швидкий запис, тека, ім'я файлу, оперативна підказка, низхідне меню, піксель, символ, фільтр імпорту, курсор, мишка, клавіші, закривання, команда, імпортування, експортування* та ін.

Певна група запозичених видавничою термінологією комп'ютерних термінів утворена з використанням ресурсів української мови, зокрема шляхом вторинної номінації на основі метафоризації та метонімізації – *ім'я, тека, вікно, сітка, замикання, запам'ятовування, ручки шторки, смітник, кишеня, стиль* тощо. Та здебільшого це терміни, утворені морфологічним способом – складанням основ, словоскладанням, словосполученням (*PostScript-файли, заголовки HTML, джерело RGB-зображень, поточна сторінка, принтерні шрифти, діалогове вікно, бітові зображення; дублювання текстових блоків* тощо) та запозичення (*файл, інтерфейс, піксель, драйвер, селектор* тощо).

Серед комп'ютерних термінів, утворених морфологічним способом, найбільше словосполук, до складу яких можуть входити і власномовні, і запозичені терміно-компоненти (*інтерактивний контроль, фільтр синтезу, калібрування монітора, композитний принтер* тощо). Часто додавання нового детермінанту уточнює спеціальне значення терміна, фіксує нові знання щодо сутності термінованого поняття (*друковане видання – електронне видання*).

Щодо запозичень, виправданим вважаємо вживання запозичених термінів, які належать до інтернаціоналізмів, оскільки вони збагачують спеціальну мову, сприяють інтеграційними процесам у науковому та професійному середовищі. Інше ставлення повинно бути до чужих термінів (таких, “які, увійшовши в мову порівняно недавно, не заховали свої чужомовної прикмети і не змінилися під впливом мови-реципієнта [2]). Це, передусім, форми на -інг – *грінгінг, кернінг, трекінг, трепінг*. Перш ніж уводити їх в мовленнєвий обіг, слід провести ретельну інвентаризацію наявного термінологічного матеріалу: часто поняття, яке пропонується називати новим чужим словом, давно існує в терміносистемі видавничої справи і термінується усталеною терміноодиноцею. То чи є потреба замінювати добре відомий видавцям і поліграфістам полісемний термін *зміна апрошів* (міжслівних прогалін), яким позначається одна з технологічних операцій при верстанні тексту, терміном *кернінг*, коли сутність процесу не змінилася, змінився лише інструментарій його реалізації.

Дуже важливо, щоб перекладач-термінотворець працював безпосередньо з мовою-продуцентом залозичуваного терміна, а також йшов шляхом “чужий термін – поняття – власний термін. Для цього, безперечно, потрібні і знання мов, і знання предмету, які б дозволили для номінації нового поняття відшукати якнайточнішу термінологічну лексему.

Отже, протягом останніх десятиліть термінологія видавничої справи внаслідок стрімкого удосконалення технологічних процесів та масової їх комп'ютеризації поповнилася новими мовними одиницями. Цей лексичний матеріал потребує ретельної термінознавчої і професійної (з погляду видавця та поліграфіста) експертизи. Оскільки більшість термінів разом з англійським продуктом прийшла з англійської мови (часто через посередництво російської мови), особливого значення набуває проблема їх перекладу,

пошуку найоптимальнішого українського відповідника, з урахування норм літературної мови і традицій вживання видавничих, поліграфічних термінів.

Основними напрямками роботи над комп'ютерною видавничою термінологією мають стати узгодженість національної та міжнародної термінології, вироблення методологічних засад уніфікації термінів у межах терміносистеми, її збагачення за рахунок власних мовних одиниць і необхідних на даний час лексичних запозичень.

1. Костенко А., Костирко В., Кульчицький І. та ін. *Проблеми функціонування української мови в комп'ютерних технологіях// Українська термінологія і сучасність*. – К.: КНЕУ, 2001. – С.180–182.
2. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. *Українське термінознавство*. – Львів: Світ, 1994. – С.164.
3. *Adobe PageMaker 6.0: Посібник користувача*. – К.: Міжнародний фонд "Відродження", 1996. – 445с.

Роман Микульчик

Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту і
Міносвіти України, Львів

ЩОДО ВЖИВАННЯ ТЕРМІНІВ "КЕРУВАННЯ" ТА "УПРАВЛІННЯ"

© Роман Микульчик, 2002

У статті розглянуто вживання термінів "управління" і "керування", і значення цих термінів у різних (перекладних і тлумачних) словниках. Зроблено спробу проаналізувати походження терміна "управління" і правомірності його використання в українській науково-технічній термінології.

The usage of terms "uprawlinnja" and "keruwannja" and their meanings in which those terms are used in vocabularies and dictionaries is discussed in this paper. There is made an attempt to analyze the derivation of term "uprawlinnja" and legacy of it usage in Ukrainian scientific and technical terminology.

У 1992–95 рр. точилася дискусія навколо вживання термінів "управління" і "керування". Різні автори по-різному розуміли ці терміни і пропонували різні варіанти їх вжитку в науковій та науково-технічній термінології.

У словниках [1; 2; 3; 5; 8; 17; 19–22; 26; 27] термін "управління" взагалі відсутній. Лише в [7; 9; 16; 24] до російського терміна "управление" як перший переклад подано "управління", а словники [6; 10; 15; 16; 23] наводять "управління" як другий переклад. Проте [4; 6; 7; 9–16] стверджують, що "управління" – це підрозділ, установа. Також "управління" є в деяких діаспорних словниках, зокрема, в словниках Караванського, Рудницького. Але це свідчить не про те, що термін є українським, а про набагато довший період росіянізації української мови.

Термін "керування", на відміну від "управління", визнано в усіх словниках. Також наводяться й інші синоніми: "управа", "правування", "оруда", "орудування", "уряд", "урядування", "заряд", "управство".

Чітку грань між управлінням і керуванням проведено в [12–14]:

"Управление 1. Керування – сукупність цілеспрямованих дій, що включають оцінку ситуації та стану об'єкту керування, вибір керівних дій та їх реалізацію. ДСТУ 2226-93" [12–14].